

ŠIRJENJE POGOVORNEGA JEZIKA IN UMIKANJE NAREČJA KOT ZNAČILNA TEŽNJA SODOBNE POLJŠČINE

Članek obravnava pojav širjenja območja pogovornega jezika (tako govornega kot pisanega različka) v sodobni poljščini. Opisuje politično in družbenogospodarsko ozadje tega procesa, navaja dejavnike, ki ga omogočajo oz. pospešujejo, ter razčlenjuje njegove posledice. Širjenje pogovornega jezika spreminja celotni sestav jezikovnih zvrsti v poljščini. Njegove posledice so: proces izumiranja narečij, večanje pomena govornega jezika (vzpostavitev prevladujočega nasprotja govorni jezik – pisani jezik) in marginalizacija knjižnega jezika kot člena nasprotja knjižni jezik – narečja (vzpostavitev prevladujočega in neizrazitega nasprotja splošni (normativni) jezik – pogovorni jezik).

Položaja sodobne poljščine ne moremo predstaviti, ne da bi se sklicevali na razpravo Zenona Klemensiewiczza iz leta 1953,¹ kjer najdemo prvi poskus sistematičnega prikaza stanja poljščine skupaj z njeno notranjo diferenciacijo. Tam prikazana klasifikacijska shema narodni jezik² načeloma deli na dve zvrsti: splošni jezik in narečja.³ Splošni jezik se naprej deli na dve zvrsti: pogovorno (ta pa na konverzijsko in monološko) in knjižno (ki se deli na umetniško, znanstveno, normativno-didaktično).

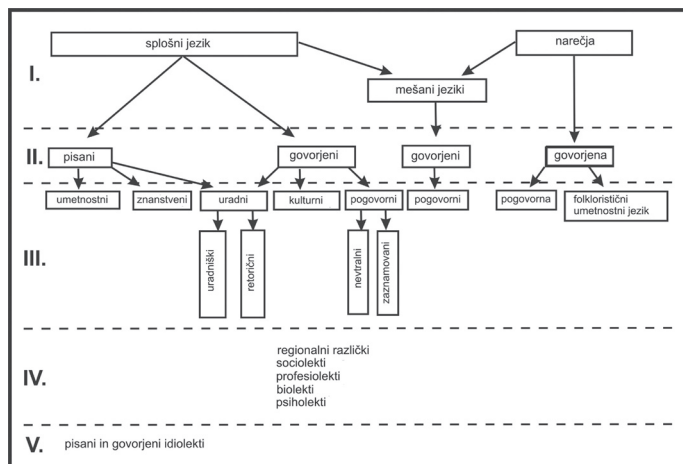
Zadnja klasifikacija (pravzaprav tipologija) Aleksandra Wilkoña (1987) pa v primerjavi s Klemensiewiczzevo prikazuje značilne težnje v razvoju poljščine: zmanjševanje vloge knjižnega jezika, ki sicer že velja za funkcijsko zvrst, kakršna sta znanstveni ali uradniško-retorični jezik; vse večji pomen in obseg t. i. mešanih jezikov, ki so nastali zaradi vse intenzivnejših industrializacijskih procesov po vojni,

¹ Prim. Z. Klemensiewicz: *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny*, Warszawa, 1953. Ponatis: *Pochodzenie polskiego języka literackiego* (ur. M. R. Mayenowa), Wrocław, 1956, str. 178–241. Spremná beseda z obširnim komentarjem v knjigi A. Wilkoña *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Katowice, 1987.

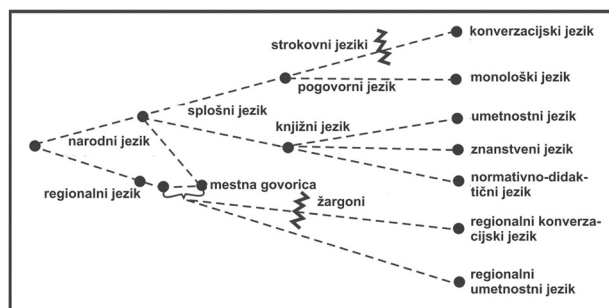
² Ta izraz je bil pozneje deležen kritike, nazadnje pa se je uveljavila oznaka *etnični jezik*. Prim. Wilkoń 1987: 14.

³ Pri tem opozarjam, da Klemensiewiczzeva delitev upošteva mestna narečja in regionalni jezik; izraz regionalni jezik so poznejši raziskovalci nadomestili z udomačenim izrazom *gwara* (govor). Prim. Urbańczyk 1979.

notranjih migracij v mesta, zmanjševanja gospodarske in kulturne vloge podeželja. Wilkoň narečjem še priznava status alternative splošnemu jeziku, kar pa po mojem mnenju že konec osemdesetih let prejšnjega stoletja ni bilo v skladu z resničnostjo in je motivirano bolj z jezikoslovnim izročilom kot z dejanskim stanjem.

Shema 1: Shema jezikovnih zvrsti, ki jo je leta 1953 predlagal Zenon Klemensiewicz.

Shema 2: *Shema jezikovnih zvrsti, ki jo je leta 1987 predlagal Aleksander Wilkoň.*

Zgoraj omenjeni družbenogospodarski procesi, ki jim je nujno treba dodati še razvoj osnovnega šolstva, množične kulture, širjenje množičnih občil, uveljavljanje elektronskih medijev in razvoj satelitske televizije, nazadnje pa najpomembnejše – geopolitične spremembe v celotni Evropi po letu 1989, so povzročile ne le korenite spremembe družbenopolitičnega sistema, temveč tudi spremembo tradicionalnega zvrstnega sestava narodnega jezika: izginjanje temeljnega nasprotja narečje – knjižni jezik. Narečja so deloma zgubila svoj pomen in ga zaradi homogenizacijskih procesov in kulturne difuzije zgublajo še naprej. Postajajo predvsem družinski jezik, jezik majhnih skupnosti⁴ za sporazumevanje v neuradnih govornih položajih; spustila so

⁴ Posebno mesto imajo še vedno močna narečja, kot so šlezjsko in kašubsko, pa tudi podhalansko, ki so se lotila izoblikovanja narečnega knjižnega jezika – v kolikšni meri bo ta naloga uspešno opravljena, bodo pokazala prihodnja leta. Vendar pa mislim, da je ta proces – z vidika globalizacijskih procesov v Evropi – če že ne obsojen na propad, zelo težaven in počasen.

se torej na raven sociolekta. Kar pa se tiče knjižnega jezika, bi ga zaradi zmožnosti za stilizacijo in posnemanje vseh drugih različkov obravnaval kot primarni pisani funkcijski različek s posebnim statusom.

Primerjava teh dveh »časovno skrajnih« klasifikacijskih shem obenem pokaže še eno, po mojem mnenju najpomembnejšo težnjo – naraščanje pomena in družbenega obsega pogovornega jezika, ki je po Klemensiewiczzevem pojmovanju le zvrst, pri Wilkońu pa se zdi, da že zgublja zvrstno enovitost in postaja ne zgolj zvrst, ampak temeljna oblika jezika, ki – bi lahko dodali – neizrazito alternira in prodira, se staplja s splošno jezikovno (standardno, normativno) zvrstjo. Zato je po mojem mnenju glavno nasprotje (in spet dodajmo – neizrazito) med splošnim jezikom (predvsem pisanim, normativiziranim) in pogovornim jezikom (predvsem govorjenim, nenormativiziranim). To spremembo komunikacijskega obsega pogovorne zvrsti, njeno danes nenavadno ekspanzivnost, imam za pomembno dejstvo v razvoju poljščine.⁵

Spreminjajoče se družbene razmere na Poljskem torej povzročajo umikanje narečij in širjenje vplivnega območja pogovornega jezika ob hkratni izgubi pomena drugih zvrsti poljskega jezika, npr. knjižne. Ti dve težnji bi opredelil kot najpomembnejši pri oblikovanju poljščine od konca druge svetovne vojne do danes.

Politične spremembe in jezikovni položaj

Druga svetovna vojna in njene posledice – vključitev Poljske po jaltski konferenci v območje vpliva takratne Sovjetske zveze in ustvarjanje novega blokovskega razmerja svetovnih sil, v katerem je Poljska spadala med t. i. države realnega socializma, države za železno zaveso (posrečena Churchillova metafora), silna preobrazba zaradi spremenjenega političnega ustroja – so zamajale ne le politične, temveč tudi gospodarske, družbene in kulturne temelje Druge republike.

Očitno znamenje političnih sprememb je bila predvsem sprememba poljskih državnih mej po drugi svetovni vojni. Izguba vzhodnih obmejnih pokrajin in preselitev velikega števila prebivalcev na zahodna območja sta imeli z jezikovnega vidika dve posledici.

1. Ustvarjene so bile razmere za narodnostno in jezikovno poenotenje poljskega ozemlja. Če so pred vojno Poljaki tvorili 66 % celotnega prebivalstva Poljske, je bilo njihovo število leta 1980 že 98,5 %; po optimističnih ocenah je bilo 85 % prebivalcev večših in srednje večših rabe splošnega poljskega jezika (pred vojno naj bi skupina, ki ni bila večša rabe splošnega jezika, obsegala ok. 78–82 %) (Lubaś 1990: 11–12).⁶ Tako visoko število tistih, ki niso bili sposobni uporabljati splošnega jezika, je bilo predvsem posledica dejstva, da so manjšine v celoti uporabljale svoj narodni jezik kot prvi jezik, pa tudi tega, da splošni poljski jezik, ki je sicer veljal

⁵ To sem predstavil v knjigi, posvečeni kategoriji pogovornega jezika. Prim. J. Warchala: *Kategoria potoczności w języku*, Katowice, 2003.

⁶ Podatke navajam po Lubaś 1990: 11–12.

za knjižni jezik, ni zajemal narečij, ki so jih uporabljali prebivalci podeželja, pri čemer so bila ta navadno edini jezik sporazumevanja. Jezikovni položaj poljščine kot jezika sporazumevanja je torej razmeroma jasen: gre za diametralno nasprotje med knjižnim jezikom (jezikom izobraženih slojev, inteligence, uradnikov, izsolanih delavcev in političnih aktivistov) ter vaškimi in mestnimi narečji.

2. Prišlo je do selitve znatne množice prebivalstva na zahodna ozemlja, obsežna migracijska gibanja (v tem primeru iz gospodarskopoličnih razlogov) so ustvarila razmere za postopen proces destabilizacije stratifikacijskega sestava jezika (njegovih glavnih zvrsti), čeprav niso zamajala zemljepisne razvrstitve narečij. Destabilizacijski dejavnik so bili procesi mešanja jezikov in interference zaradi mešanja prebivalstva, ki je prispelo na ta ozemlja pretežno z nekdanjih vzhodnih obmejnih območij, pa tudi iz osrednje Poljske, Nemčije, Jugoslavije, Romunije in celo Mandžurije (Węgier in Homa 1987: 68).

Kolikšen je bil obseg tega pojava? Z območja severne in zahodne Poljske je bilo preseljenih ok. 2,3 milijona ljudi nemškega rodu (pretežno, ne pa v celoti); ta ozemlja so bila (spet pretežno) cilj repatriacije ok. dveh milijonov Poljakov z ozemlja ZSSR; dodatno pa se je na Poljskem, tudi na zahodnih in severnih območjih, pojavilo ok. 1,5 milijona priseljencev iz Zahodne Evrope (vojni ujetniki, delavci na prisilnem delu, vojaki).⁷ Dejavnike, ki destabilizirajo medzvrstna razmerja, vidim predvsem v jezikovni interferenci, v procesih opuščanja narečnih lastnosti in iskanju skupnega jezika za različne družbene skupine.

1. Opuščanje značilnosti domačega narečja. Navadno se odpravljajo značilnosti, ki se jih družbene skupine zavedajo in jih imajo za razpoznavne za določeno narečje. Priseljenci iz vilenskega območja in vzhodnega obmejnega pasu opuščajo t. i. akanje, torej nerazlikovanje fonemov *o* in *a* v nenaglašenem zlogu (oba fonema sta v tem položaju realizirana kot *a*), vplive ruskega in beloruskega jezika ter značilno intonacijo z dvigom tona naglašene zloga. Le pri najstarejših prišlekih iz vilenskega območja nastopata mehka *t* in *d* (tipa *t'eb'e*, *d'echo*) in šibkejša palatalizacija zobnojezičnih soglasnikov (*c'epły*, *c'icho*). Prišleki z območij, za katera je značilno mazurjenje,⁸ ga odpravljajo, pri predstavnikih srednje generacije hitro izginja, pri najmlajši pa ga ni več.⁹ Regresija narečij (tudi na ozemljih, kjer nastopata mešanje in interferenca) ima značilno generacijsko podobo – narečne lastnosti se še ohranjajo pri predstavnikih najstarejše generacije (rojenih pred drugo svetovno vojno), umikajo se pri srednji generaciji (rojeni po vojni) in izginjajo pri najmlajši generaciji (rojeni npr. v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja).

2. Iskanje skupnega jezika vsakdanjega ustnega sporazumevanja, kadar ne obstaja t. i. prevladujoči jezik, »jezik–gospodar« (prim. Wilkoń 1987: 30–35). Za zahodna in severna poljska ozemlja so značilni taki pojavi, kot je širjenje oblike *se* kot

⁷ Če ni navedeno drugače, so vsi demografski podatki vzeti iz zadnje objave *Poljskega atlasa*, ur. W. Kowalski.

⁸ Polj. *mazurzenie*, ena izmed najizrazitejših značilnosti večine polj. narečij, zamenjevanje zadlesničnih šumevcev *ś ż ċ ź* z zobnimi sičniki *s z c ʒ*. Op. prev.

⁹ Obširno obravnavo teh procesov najdemo v Węgier in Homa 1987.

različice povratnega zaimka (*się*), odsotnost moškoosebne kategorije pri sklanjanju svojilnih zaimkov v množini, redko pojavljanje skupinskih števnikov in njihovo nadomeščanje z glavnimi števnikami; razbijanje aglutinacijskih glagolskih oblik v 1. os. ed. preteklika in pridajanje premičnega *-em* poudarjalnemu členku *ż-* (*ja żem to zrobił, ja żem się urodził*); očitno prevlada priredja (brezvezniškega nizanja stavčnih členov) nad podredjem (prim. Węgień in Homa 1987: 77–78). Kljub temu, kar pišejo jezikoslovci, pa to niso lastnosti splošnega jezika, ki naj bi ga raziskovane družbene skupine prevzemale kot vzorčni jezik, ampak lastnosti, ki so danes enoumno pripisane govorjenemu pogovornemu jeziku – ta vzorčni jezik naj bi bil torej pogovorni, ne pa splošni jezik; še zlasti, ker je bil predmet opazovanja govorjeni različek jezika anketirancev.

Gospodarske spremembe in položaj narečij

Poljska družba je po drugi svetovni vojni doživela notranji migracijski proces, kakršnega dotlej še ni bilo, povzročili pa so ga gospodarski dejavniki: pospešena dinamika gospodarskega razvoja države in ritem sprememb, povezanih s politiko industrializacije. Ocenjuje se, da je od leta 1945 do 2000 v notranjem spreminjanju stalnega bivališča sodelovalo ok. 49,9 milijona prebivalcev. Selitveni tokovi so imeli različen tempo, najbolj intenzivni pa so bili med leti 1951–1960, ko je migracija zajela ok. 13,6 milijona prebivalcev. V devetdesetih letih, ko je Poljska doživljala gospodarsko in politično krizo, povezano s preoblikovanjem ustroja, pa je migracija upadla na 425.000 ljudi letno.

Družbeni posledici tega velikega migracijskega vala po drugi svetovni vojni sta bili 40-odstoten porast števila mestnega prebivalstva in ustrezno zmanjšanje števila prebivalstva na podeželju. Splošna težnja pri urbanizaciji države je porast pomena in števila velikih mest ter visoka stopnja koncentracije prebivalstva v velikih mestnih središčih. Mestne meje so zgolj navidezne, saj del prebivalstva, ki živi na podeželju, hodi na delo (ali je do nedavnega hodil) v mesto (potem ko je brezposelnost leta 2002 dosegla skoraj 20 %, del velikih podjetij pa so zaprli, se je položaj spremenil v škodo podeželskega prebivalstva, ki je vsaj deloma izgubilo delo v mestu in je moralo začeti iskati zaslužek v svojem ožjem območju).

Jezikovne posledice procesa urbanizacije in industrializacije so rahljanje ozemeljske povezanosti narečij, predvsem tam, kjer je podeželje neposredno mejilo na veliko, pogosto ekspanzivno rastoče industrijsko središče, ki je z lahkoto vsrkalo okoliške vasi, pri čemer je bilo medsebojno prenikanje podeželskega in mestnega prebivalstva naravno, saj je prvo tvorilo delavsko zaledje za mesta.

Zaradi teh dejavnikov so individualne stike v majhnih družbenih skupinah (delovno mesto, skupno dvorišče, šola) in občasne stike z družbenimi ustanovami (pisarna, urad) obogatili stiki na nacionalni ravni (televizija in radio) ter novi sosedski stiki, saj so drug ob drugem zaživel predstavniki različnih družbenih skupin, ki so se med seboj tudi jezikovno razlikovale.

Proces opuščanja narečij in njihovo izginjanje so opazili že na prelomu petdesetih in šestdesetih let (Kučała 1960), ta opažanja pa se redno pojavljajo v poznejših dialektoloških raziskavah. Nekatere med njimi pa opozarjajo na možnost ohranitve predvsem tistih narečij, ki imajo na svojem območju prestiž, pa še to le do določene mere, namreč z opuščanjem lastnosti, ki so moteče drugačne od splošnega jezika (Reichan 1999: 275–278). Prestižni sta kašubsko in šlezijško narečje (Lubaś 2000: 116); šlezijško narečje se uporablja v poluradnih in družinskih govornih položajih, v trgovini, na ulici itd. (Skudrzykowa idr. 2001: 129–130). Vendar to ne spremeni dejstva, da je tukaj družbeno napredovanje povezano z obvladovanjem splošnega (pogovornega) jezika in morebitno zavestno dvojezičnostjo: v uradnih govornih položajih se uporablja splošni jezik, v družinskih pa – narečje.¹⁰

Kakšni so razlogi za izginjanje narečij? Seveda tega procesa ne moremo istovetiti zgolj z migracijskimi gibanji; povezan je tudi s spremembami kulture, miselnosti in življenjskega sloga.

Narečja predvsem ne dohajajo družbenega in tehnološkega razvoja ter sodobnega življenjskega sloga. To nam je prišlo v zavest konec devetdesetih let ob silovitem civilizacijskem skoku Poljakov. Pojavlja se novo izrazje, uporabljano vsak dan, za imena orodij in dejavnosti za vsakdanjo rabo, ki so bila še v prejšnjih desetletjih poimenovana z izrazi narečnega izvora; danes narečje nima alternative za poimenovanje novih predmetov za vsakdanjo rabo: računalnik, mikrovalovna pečica, električna pečica, avtomobil, tiskalnik, »predelna omara«; imena predmetov za vsakdanjo rabo, predvsem tistih, ki so se pojavili na Poljskem takrat, ko se je država odprla zahodni civilizaciji, so prevzeta kot »uradna« imena, torej tovarniška, splošna, znana po vsem Poljskem pod enim imenom. Tako izginja iz rabe šlezijski *byfjy* (kredenca), ker izginja tudi sama kredenca, ki jo nadomeščajo prozaične stenske omarice. Tako so izginile besede, ki so bile še zapisane v slovarju k zbirki šlezijških pravljič, a jih ni več v najnovejšem slovarju šlezijskega narečja.¹¹ Namesto narečnih izrazov pa se pojavljajo pogovorne različice poimenovanj za sodobne naprave: *mikrofalówka* /mikrovalovka/ ali *mikrofalówa*, včasih *mikrowela*, *drukara*.

Današnji status narečij, procesa regresije in interference so tesno povezani z izgubo kulturne identitete prebivalcev podeželja in s spremembami njihovega tradicionalnega načina življenja. Kulturno in jezikovno identiteto lahko obravnavamo kot sestavini istega procesa, saj kulturna identiteta ne more obstajati brez jezikovne.

Spremembe načina življenja in labilnost sistema vrednot se ujemata s procesom posameznikovega opuščanja jezika lastne družbene skupine in z iskanjem nove identitete in jezika, ki bi lahko izrazil nova prizadevanja, predvsem pa ne bi oviral

¹⁰ Moji informatorji, študenti Filološke fakultete v Katowicah, Šlezijci, trdijo, da doma sicer govorijo v narečju, vendar to narečje ohranja le nekatere fonetične, deloma pa tudi leksikalne lastnosti, narečje, ki je blizu vsakdanjemu, pogovornemu jeziku in se pogosto uporablja zaradi navzočnosti starejše generacije.

¹¹ *Boju, boju, bojka. Izbor šlezijških pravljič* (ur. D. Czubała, M. Czubałina in A. Wilkoń). *Słownik wyrazów i zwrotów gwarowych* (ur. J. Warchała), Katowice, 1987. B. Czastka-Szymon, J. Ludwig in H. Synowiec: *Mały słownik gwary Górnego Śląska 1*, Katowice, 1999.

procesa asimilacije v mestnem okolju. V svoji odlični razpravi o jezikovni zavesti varšavskih delavcev se med drugim prav s temi vprašanji ukvarja Danuta Bartol-Jarosińska:

Po mnenju anketirancev je najbolj nezaželen element jezika delavske skupnosti 'podeželskost'. Do tega so še posebej netolerantni mladi delavci, ki se pogosto še vozijo na delo z vasi, a so že privzeli vedenjske vzorce velikega mesta. Iz številnih izjav izhaja, da 'vaški' govor zmanjšuje ugled in kot znamenje neuglajenosti v družabnem krogu ni zanimiv.¹² (Bartol-Jarosińska 1986: 48.)

Izginjanje narečja ne pospešujejo le zunajjezikovni, ampak tudi znotrajjezikovni dejavniki. Opazno je opuščanje tistih narečnih značilnosti, ki najbolj ločujejo narečje in splošni jezik, pri pregibanju so razlike razmeroma majhne, opazovani pojavi, npr. nevtralizacija spola pri zaimkih, pa so značilnosti, ki se pojavljajo tudi kot težnja v pogovornem jeziku; hkrati s civilizacijskimi spremembami izginja tudi posebno izrazje: s pojavljanjem novih predmetov in naprav ter spremembami v neposrednem okolju; izginjajo značilne dejavnosti in poklici, skupaj z njimi pa tudi njihova imena. Od tod druga teza: narečje izgublja položaj alternativnega sistema splošnemu jeziku in postaja eden izmed sociolektov. To spremlja (tretja teza) širjenje pomena pogovornega jezika, ki kot jezik vsakdanjega sporazumevanja zavzema položaj narečij. Sistem zaradi soobstoja dveh glavnih različkov narodnega jezika – splošnega in pogovornega, ki se med seboj prepletata – doseže ravnotežje.

In še nekaj. Treba je upoštevati, da je za sodobni svet značilna močna težnja po brisanju mej med некоč izrazito ločenimi kategorijami; morebiti pa take kategorije, kot je funkcijska zvrst, nikoli niso bile ostre, ampak so jih take hoteli videti jezikoslovci?

Fenomen pogovornega jezika

Etnični¹³ jezik nastopa v vsej raznorodnosti svojih različkov, med katerimi je jezik vsakdanjega sporazumevanja, temeljna, navadno govorjena oblika etničnega jezika, torej t. i. pogovorni jezik, genetično prvotna zvrst, ki nas spremlja vse življenje. Kadar govorimo o najpreprostejših, vsakdanjih rečeh, uporabljamo pogovorni jezik, ki je za nas naraven, ne pa v procesu izobraževanja pridobljen način sporazumevanja; je naš temelj, naša posebna referenca. Tu najdemo temeljni repertoar oblik in pomenov, ki so potrebni za vsakdanje medčloveške stike. Omogočajo nam, da lahko izrazimo vse temeljne bivanjske potrebe, obenem pa vse strokovne izraze in besedne zveze zvedemo na preproste in lahko razumljive.

¹² Nekaj značilnih navedkov iz dela Bartol-Jarosińska: »Na živce mi gre, če fant govori po domače«, ženska, 20 let, vas na Podsiedleckem; »Če dekleta pridejo z vasi, se morajo prilagoditi jeziku, kakršen je v okolju, pri nas«, 36 let, delavka delavsko-kmečkega izvora; »Pazim na jezik, želim se znebiti domače govorice. Fantje iz mesta pravijo, da je po govoru mogoče spoznati, če je dekle z vasi«, ženska, 19 let, kmečkega izvora.

¹³ Etnični jezik je jezik, ki ga kot rodni (materni) uporabljajo ali so ga uporabljali člani kake skupnosti (*Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1999). Op. prev.

Obseg pogovorne zvrsti zajema vse uporabnike etničnega jezika, z njo lahko uresničijo neskončno število sporazumevalnih dejanj za uresničevanje različnih ciljev in izražanje različnih namer.

Prav v tej zvrsti nastajajo tudi številne enkratnice: individualizmi in priložnostni izrazi, torej nekategorialne oblike, inovacije, ki niso ustaljene z leksikalno normo danega jezika. V pogovorni zvrsti se namreč uveljavlja ustvarjalni odnos do jezika, kaže se ustvarjalnost širokega uporabnika, ki se ne čuti omejenega zaradi strogih in obenem togih norm uradnih različkov. To je kolokvialni različek jezika, imenovan vsakdanja, neuradna poljščina.¹⁴

V poljskih strokovnih slovarjih kljub drugačnemu videzu ne najdemo ene same natančne opredelitve. Enciklopedične razlage poudarjajo več razločevalnih lastnosti pogovornega jezika: splošno rabo, govorjenost, nedovršenost, odstopanje od norm jezikovnega standarda, veliko dojemljivost za spremembe in vplive regionalizmov. Načeloma so vse definicije enotne v negativni oznaki pogovornega jezika v razmerju do drugih zvrsti, ki veljajo za dovršene: knjižne ali splošne. Neenotne pa so glede statusa pogovornega jezika: ali je to zvrst ali jezik; prav tako ne vemo nič zanesljivega o substancialnosti: ali gre za govorjeno zvrst, pretežno govorjeno (potemtakem tudi pisano) ali predvsem govorjeno (torej včasih samo pisano). Že tukaj, na ravni slovarskih razlag, ki jih končno oblikujejo raziskovalne skupine in raziskovalci, ki imajo določena stališča, se vidi, kako zapleteno in, kot kaže, še zmeraj nerešeno je to vprašanje.

V zvezi s pogovornim jezikom lahko opazimo dve temeljni raziskovalni stališči. Pogovorni jezik je obravnavan bodisi (a) kot podlaga, zbiralnik in t. i. »slogovni center« poljskega jezika (Bartmiński 1991, 1992, 2001) – to stališče omenjeni jezikovni zvrsti pripisuje dodatno vrednost, ali (b) kot jezikovno zvrst, ki oskrbuje ozko sfero resničnosti in je zaznamovana z ekspresivnostjo, navadno negativno – po tem pojmovanju je to »slabši jezikovni različek« (Klemensiewicz 1953, 1962).

Ko uporabljam široko uveljavljeni izraz »pogovorni jezik«, se zavedam, da je status pogovornega jezika kot jezikovne zvrsti predstavljen nejasno in kontroverzno. To bi bilo mogoče pojasniti takole: po mojem mnenju empirično ni mogoče ne potrditi ne ovreči bodisi prepričljivejše hipoteze o tem, da gre za sistemsko funkcionalnost pogovorne zvrsti jezika, bodisi – manj prepričljive – trditve o pogovornem jeziku kot funkcijski zvrsti. Vsaj zaradi tega, ker obe različici temeljita na vzpostavitvi

¹⁴ V tem smislu je pogovorni jezik obravnavan kot zvrst etničnega jezika v angleških delih, kjer so uporabljeni sorodni izrazi: vsakdanji jezik (*everyday language*), navadni, preprosti (*ordinary language*), nestandardni (*nonstandard English*) ali govorjeni jezik (*spoken language*), razlikovalni prilastek: govorjeni (*spoken*) obenem označuje glavno nasprotje: govorjeni in pisani jezik. Nemci imajo dve oznaki za pogovorni jezik: *Umgangssprache*, kar pomeni pogovorni, neformalni jezik okolja in *Alltagssprache*, torej vsakdanji, pogovorni jezik. Merilo za razlikovanje pogovornega jezika od drugih različkov je njegova neuradnost. V ruščini sta dva izraza *mutatis mutandis* uporabljena za opredelitev pogovornega jezika: *rozgovornaja reč* in *prostorečje*. Prvi ustreza poljskemu izrazu *mowa potoczna*, drugi bi ustrežal različku, ki je v poljski jezikoslovni praksi opredeljen kot nizki (vulgarni) register pogovornosti. V češkem jeziku je poudarjeno nasprotje med pogovornim in knjižnim jezikom, torej *obecná čeština* proti *spisovná čeština*.

nasprotij, katerih kategoričnost, temelječa na Aristotelovem načelu nujnega in zadostnega pogoja, pa je vprašljiva. Če pozorneje pogledamo, vidimo, da se razmišljanja o pogovornem jeziku zapletajo v protislovja in notranja nasprotja, meje, ki naj bi ločevale medsebojno nasprotno zvrsti, pa se preprosto prekrivajo in ustvarjajo operativno nasprotje, ki je neuporabno in nepotrebno.

Torej nasprotja pogovorni jezik – znanstveni jezik (znanstvenost – poljudnost) ne bi smeli obravnavati preostro, saj sta le delčka istega *spektruma*, medsebojno se prepletata, ne prvi ne drugi način tovrstne konceptualizacije sveta ne moreta shajati drug brez drugega; saj ni znanstvenega jezika (znanstvene vede) brez metafore, brez naravnega ali pogovornega jezika v širšem pomenu tega pojma, kot to imenuje filozofija znanosti. Podobno je z nasprotjem pogovorni jezik – pesniški jezik, zlasti če upoštevamo sodobno prozo in poezijo, ki tako rada uporabljata pogovorno stilizacijo oz. pogovornost kot literarno gradivo, če pomislimo zgolj na ustvarjalnost Mirona Białoszewskega. In končno nasprotje v najširšem okviru: pogovorni jezik – splošni jezik, ki je nejasno, kot se kaže tako rekoč v vseh sintetičnih prikazih, npr. Władysława Lubaša ali Jerzyja Bartmińskiego.

Za določitev in opis pogovornega jezika pa je po mojem mnenju bistveno nasprotje med govorjenim in pisanim (govorjeni – pisani jezik). Razlikovanje med »govorjenim« in »pisanim«, ki je sicer neostro in zabrisano, vendarle pogojuje ustrezno razumevanje pojma »pogovornost«. Tako pogovornost kot govorjenost sta namreč načina obstoja besedila, ki je ponavadi koherentno le v določenem položaju in je interaktivno naravnano na sporazumevanje med govorcem in naslovnikom, torej na premagovanje asimetrije vedenja že na najnižji ravni dialoške izmenjave med posamezniki. Če izhajamo s stališča soudeležенosti govorca in naslovnika v sporazumevalnem dejanju, potem je govorjeno besedilo radikalno drugače strukturirano kot pisano.

Prav tako se ne bi osredotočal le na pogovornost kot jezikovno zvrst, razumljeno sistemsko ali besedilno, na njene leksikalne ali morfološke determinante (kar je bilo navadno predmet raziskav). Kategorijo pogovornosti bi bilo primerneje razumeti kot načelo konceptualizacije sveta, način mišljenja in interpretacije resničnosti, načelo intersubjektivnega sožitja v vsakdanjosti, pri čemer je zaradi spontanosti sporazumevalnih procesov vprašanje zavestne izbire slogovne tehnike potisnjeno v ozadje, izpostavljeni pa so nezavedni procesi sporazumevanja med identitetami in govorjenje kot bivanje v svetu.

Jezikovno kategorijo pogovornosti bi bilo mogoče opisati s stališča njenih štirih razločevalnih vidikov, ki obenem tvorijo jezikovno sporazumevanje kot proces družbenega delovanja, usmerjenega v intersubjektivno sporazumevanje, ne pa v zrcaljenje resničnosti.

1. Z institucionalnega vidika, povezanega z nasprotjem uradnost – neuradnost, ki je razumljeno kot jezikovna igra z normativnostjo in kot družbeni znak verodostojnosti, saj naj bi razkrival na primer iskrenost in pristnost pogovora. Pogovornost je

opredeljena z nasprotjem do uradnosti kot tisti različek, ki se uporablja v govornih položajih z manjšo stopnjo formalizacije razmerij in uporabljenih sredstev.

2. S situacijskega vidika, pri čemer situacijo razumem kot najpomembnejšo, definicijsko kategorijo pogovornosti – pogovorni jezik je namreč situacijski jezik. Vendar je treba pri tem razlikovati med situacijo kot zunajjezikovno kategorijo, ki ima svoje sistemske in besedilne eksponente, in kontekstom kot – po moje – znotrajjezikovno kategorijo, ki je ločena od slovničnih in znotrajbesedilnih koherenčnih postopkov, takih kot navezovanje in napovedovanje ter členitev po aktualnosti. Po interakcijskem konceptu pogovornega jezika je položaj dan in vzajemno interpretiran v govornem dejanju, torej je tematiziran oz. natančneje, tematizirane so njegove izbrane in obojestransko potrjene sestavine. Položaj razumem kot: (a) družbeno umestitev oseb, ki sodelujejo v sporazumevalnem procesu; (b) posamezne dogodke in dejstva (tematizirana), (c) vzročna razmerja, (č) okoliščine dogodkov in dejstev (zgodovinske in sedanje); (d) vsebino; (e) predpostavke, vendar samo pragmatične; (f) vzajemno interpretirane namere.

3. Z interakcijskega vidika, torej skozi obojestransko odvisnost v komunikacijskem dejanju skupaj nastopajočih subjektov, katerih dejavnost temelji na nenehnem opredeljevanju in usklajevanju položaja. Interakcionizem v jeziku je raziskovalno izhodišče, ki temelji na štirih glavnih načelih. Prvič, proces sporazumevanja je v bistvu delovanje konkretnih posameznikov, kar predpostavlja individualistično obravnavo tako procesa tvorjenja kot sprejemanja sporočila. To je brez dvoma polemika z avtonomnim pojmovanjem jezika in težnja po doslednem funkcionalizmu, relativiziranem glede na individualno družbeno opremljenost udeležencev komunikacije. Drugič, sporočanje je zavesten in smiselni proces, samo sporočilo pa je treba opazovati v teleoloških kategorijah: kot prepričevanje, določanje skupnega smisla, kot ustvarjanje, ne pa obnavljanje tega smisla. Tretjič, proces komunikacije poteka s sodelovanjem udeležencev, ki aktivno razpoznavajo pomen na ravni znaka in ga z ustvarjanjem smisla interakcijsko usklajujejo; to izhodišče preoblikuje koncept pomena znaka kot igre med pomenom in smislom ter proces komunikacije iz enosmernega pretoka pomenov v dvosmerno soustvarjanje smislov. In končno četrto izhodišče, to je predpostavka holizma ali usmerjenosti udeležencev sporazumevalnega dejanja v soustvarjanje besedila kot celote, kar je jasno izraženo v pogovornem dialogu že na ravni posameznika, torej izmenjave, ki ne obsega stavka ali posamezne replike dialoga, ampak povezuje v sporočilno celoto iniciacijo (I) subjekta A, reakcijo (R) subjekta (B) in neobvezno kodo (C) subjekta A (Warchala 1991). Izmenjava je interakcijska enota in učinek soustvarjanja besedila vsaj dveh subjektov. Razsežnost pogovornosti je vzajemna navzočnost, njen izvir pa pogovor. Pogovornost se vrača k najprvotnejši podobi jezika: h govornim oblikam, refleksija o pogovornosti pa je svojevrstna antigramatologija, ki pri pojmovanju jezika ne izhaja iz modela pisave, temveč iz živega govora. Na koncu je proces sporazumevanja učinek družbene igre, ki velja za celosten proces, pri čemer je besedilo obravnavano kot dejanje ali zaporedje govornih dejanj v sporazumevalni verigi, ki obsega kontekste govorcev, problem razumevanja in interpretacije, položaj in ozadje, razumljeno kot habitus.

4. Z vidika stopnje gramatikalizacije, ki izkazuje odvisnost med jezikovno tvarino (njenim končnim rezultatom – besedilom) ter prenosnikom sporazumevanja in definiranim položajem. To bi izrazil takole: za raziskovalca ni bistveno le, kako je zgrajen pravilen stavek, ampak kako sprejemamo in razumemo izjave, ki jih imamo po izročilu za zelo oddaljene od stavčne strukture, močno deviantne in v minimalni meri gramatikalizirane. Gramatikalizacija bi torej obsegala:

a) spoznanje lingvističnih lastnosti besed ali stopnjo ujemanja besede s kodom in njegovimi pravili;

b) identifikacijo sporazumevalnih lastnosti konteksta dane besede, torej opredelitev pragmatičnih pogojev za obstoj danega sporočila z upoštevanjem takih vprašanj, kot so položaj govorca in naslovnika, njuno skupno znanje, konotacijsko obzorje, predpostavke in implikature.

Širjenje območja pogovornosti

Pogovornost, razumljena tudi kot kulturna kategorija, ni omejena le na načelo obstoja besedil v določeni funkcijski zvrsti, ampak obsega celo področje človekove *episteme*, povezane z načeli vsakdanjega vedenja, zdravorazumskega sklepanja, pa tudi aksiologije in estetike. Kot taka je zgodovinsko dejstvo, prepuščeno sprejemljivosti in razvoju. Gre za celotno sfero vsakdanjosti oz. skupek lastnosti, ki so v določenih razmerah začele prevladovati v sodobni kulturi, razumljeni kot celota človekovega delovanja in dosežkov.

Fenomena pogovornosti v jeziku ni mogoče niti razumeti niti v celoti oceniti, če ne upoštevamo dinamike sprememb na območju dveh neodvisnih, obenem pa tudi obojestransko pogojujočih se sistemov: družbenega in jezikovnega. Razumevanje spremembe kot sociološke in jezikoslovne kategorije obenem nam omogoča, da se od raziskovanja zaprtih sistemov z vidika sinhronije preusmerimo k raziskavam, ki bolj poudarjajo dinamiko kot statiko sistema.

Za Jakobsona je pojem spremembe povezan s pojmom različice v okviru *parole* in prav izbira različice je nosilec dinamike spremembe znotraj sistema kot urejene hierarhije kodov in subkodov (Jakobson 1989: 145). Tu torej ne gre za naključje in element kaosa kot vira spremembe (Bokszański, Piotrowski in Ziółkowski 1977: 47), ki velja za pravilno. Če pa je sprememba vendarle domena *parole*, kako potem uskladiti zakonitost z nepredvidljivostjo in individualnostjo uresničitev. Kajti če izhajamo iz raziskovalnega realizma, kakor ga je predpostavljal Jakobson, moramo sprejeti, da bo vsaj del teh sprememb naključnih, nepredvidljivih, zunanjih glede na jezik, torej v določenem smislu kaotičnih, ki niso nujno programirane v sistemu, torej kot možnost.

V jezikoslovju obstaja pomensko širok izraz »jezikovna sprememba«, ki predpostavlja tako notranje, strukturne (npr. fonetično-fonološke) kot zunanje spremembe.

Genezo zunanjih sprememb je treba videti v družbeni naravi jezika in njegovi vlogi v vsakokratnem družbenem, gospodarskem in kulturnem okolju.

Preudarno bi bilo, če izvirov sprememb ne bi videli le v enem samem, univerzalnem vzroku za družbene spremembe, *primum mobile*, kakor je to predstavljeno v sociologiji, celo če je ta *primum mobile* tako splošno razumljen, kot pri Jürgenu Habermasu, ki govori o »splošni težnji po spremembah« (npr. amerikanizaciji življenja ali zmanjševanju pomena narodne države, Hałas 2001: 281). Pri spremembah jezikovne narave imamo prej opraviti z delovanjem kompleksnih vzrokov, ki so tako znotraj- kot zunajjezikovni. Menim tudi, da za tak celostno razumljen proces veljajo ugotovitve, ki so nastale v okviru socioloških teorij sprememb, in sicer (a) o koherenci tega procesa in možnosti za njegovo celovito razlago (Hałas 2001: 279) ter (b) o nenasprotnosti si težnjah v okviru procesa spremembe (Hałas 2001: 285).

Glede prvega pomisleka je treba upoštevati, da je potek procesa sprememb lahko naključen, trenuten, emergentni in ga ni mogoče predvideti. Če na primer proučimo fonetično uresničitev tipa »trzeba« [izg. *tšeba*] kot *tšeba*, *čšeba*, *čeba*, *čea*, *ča*, tedaj lahko posamezne uresnitve pojasnimo z načelom gospodarnosti jezika ali z Jakobsonovim pravilom o prekodiranju (Jakobson 1979: 42), toda načela izbire posamezne različice, zlasti eliptične, npr. *čeba* ali *čea*, ki ju upošteva govorec, ter razloga, zaradi katerega *čeba* spreminja v bolj eliptično obliko *čea* v istem položaju, ne znamo do konca pojasniti. Obe različici imamo lahko za pogovorni uresničitvi, torej mogoči v enakem položaju.

Drugi pomislek pa se nanaša na pogosto zanimiv in zaradi preprostosti vabljiv način razlage določenih sprememb na podlagi enega samega, na videz dobro utemeljenega načela. Kazimierz Ożóg je pri analizi sprememb v poljščini na prelomu stoletja¹⁵ izpostavil štiri načela, s katerimi je mogoče pojasniti določene težnje jezikovnih sprememb predvsem na leksikalni ravni: postmodernistična težnja, potrošništvo, medijskost ter amerikanizacija jezika in kulture. Vsa načela pojasnjujejo določen izsek resničnosti, vsa pa imajo svoja nasprotna načela, ki verodostojno pojasnjujejo popolnoma nasprotno težnjo. Tako na primer načelo amerikanizacije življenja pojasnjuje težnjo po izposoji s področij marketinga, trgovine, gospodarstva (t. i. *macdonaldizacija* življenja) ali kulture, ne razloži pa nasprotnega načela, po katerem so v zadnjih letih izredno priljubljene skupine mladih glasbenikov, katerih glasbeno ustvarjanje se navezuje na poljsko (in drugo) folkloro, zaradi česar se je v kulturnem občevarju (mladinske množične kulture) pojavilo veliko narečnih prvin in leksemov, ki so bili dotlej omejeni le na obrobno rabo, povezano z življenjem na podeželju.

Razumevanje jezikovnih sprememb v kontekstu družbenih sprememb je postopek, ki ga uporabljajo jezikoslovci, predvsem tisti, občutljivi za družbeni vidik jezika – sociolingvisti in sociologi jezika. Navadno je pri tem družba obravnavana kot kategorija, širša od jezika (Bokszański, Piotrowski in Ziółkowski 1977: 50), vsakršni jezikovni procesi pa so obravnavani v kontekstu družbenih procesov, razumljenih

¹⁵ Pri tem se sklicujem tako na njegovo knjigo (Ożóg 2001) kot na njegov referat na Šlezijški univerzi 25. februarja 2002.

zelo splošno, kot podlaga za v bistvu samostojen razvoj jezikovnega sistema, razumljenega kot *langue*, in sistema jezikovnih različkov v okviru narodnega jezika, obravnavanega kot poseben *langue*. Tu so opisana določena mejna dejstva – razvojne pobude in splošne razvojne težnje poljščine (Gajda 2001: 175–180, Markowski 1992, Bajerowa 1980 in 2001).

Pojmovanje, ki bi ga lahko imeli za sociolingvistično, izhaja bolj iz jezikovnega sistema in išče vzporednosti med »trdimi« kategorijami družbenega sistema (spol, poklic, starost itd., pa tudi kod, kontekst itd.) in jezikovnimi kategorijami različic (Lubaš 1979b in 1979a).

Družbenopolitične spremembe kot eden izmed dejavnikov širjenja območja pogovornosti

Po drugi svetovni vojni so na Poljskem nastopile globlje spremembe družbenega ustroja: na oblast je prišla komunistična partija, Poljska pa se je znašla v območju vpliva nekdanje Sovjetske zveze. Nova oblast je imela izredno učinkovita sredstva za širjenje svoje ideologije: državni, torej centraliziran in vodljiv sistem vzgoje ter centralizirana in tako rekoč v celoti partijskemu aparatu podrejena občila, zlasti elektronska.

Državljeni niso z naklonjenostjo sprejemali novih vzorcev in novih simboličnih vsebin. Ker bi to vendarle lahko privedlo do neuspehov na področju javnega življenja (npr. pri napredovanju v službi), se je izoblikoval položaj nesoglasja med javnim in zasebnim življenjem (Dyczewski 1995: 120–122). Zato se je v javnem življenju izkazovala visoko razvita stopnja pragmatizma, da je bilo mogoče v zasebnem življenju ostajati pri svojih vrednotah in izročilu. Temu nesoglasju ustrezata dva funkcijsko najpomembnejša tipa diskurza: (a) javni diskurz s prevladujočim jezikom propagande (novorek), ki ga je oblast razglasila za nosilca uradnih družbenih, gospodarskih, narodnih, domoljubnih vsebin in (b) vsakdanji zasebni diskurz, v katerem je prevladoval pogovorni jezik.¹⁶

Jezik socialistične propagande, v začetku agresiven in pretiran, je sčasoma postajal vse bolj nabrekel, slovesen, obreden in pomensko vse bolj prazen. Usihanje informativne vloge je nadomeščalo izpolnjevanja ritualne vloge besedil, razraščanje

¹⁶ Seveda skušam tukaj ustvariti zgolj model položaja, ki temelji na dvopolnem razumevanju dveh družbeno najpomembnejših tipov diskurza minule dobe; lahko pa bi na primer razmišljali, ali je v tem modelu med javno prevladujočim (splošno sporazumevanje) novorekom in zasebno prevladujočim (individualno sporazumevanje) pogovornim jezikom prostor za jezik intelektualne elite, torej splošni jezik višjega registra oz. knjižni jezik v njegovi govorjeni različici (Wilkoń 1987)? Upravičeno se mi zdi uvesti ta tip jezika kot prevladujoč v lokalnem sporazumevanju, v katerem sta npr. ostajala univerzitetni ali umetniški diskurz (predavanja, znanstvene razprave, referati, srečanja, okrogle mize, pa tudi neznanstvene publikacije). Bistveno pa se mi zdi naslednje: če je intelektualna elita hotela biti navzoča v javnem diskurzu, je morala obvladati njegov prevladujoči jezik ali pa objavljati v emigrantskem tisku; po drugi strani pa je v individualnem stiku uporabljala pogovorni jezik, pogosto – kar je še vedno neraziskano področje – pa se je zatekala v njegov nižji, vulgarni register; vulgarizacijo jezika intelektualne in umetniške elite bi bilo vredno raziskati, čeprav jo je težko ujeti v obliko objektivnega gradiva.

golih obrazcev in praznega etiketiranja, posebne avtotelične funkcije, ki avtorjem besedil omogočajo, da se osredotočijo na formuliranje forme, ne pa na formuliranje misli.

Terapevtsko vlogo je imel pogovorni jezik, ker je bil v opoziciji z uradnim javnim jezikom kot jasen in pristen jezik. Le po takem pristnem jeziku je bila družbena potreba, kajti le tak se je lahko učinkovito upiral plitkosti in puhlosti poznega jezika propagande, ki se je sicer res že otesla skrajne agresivnosti v korist mehkejša metaforike, kljub temu pa se je, hote ali nehote, utapljal v plitkosti, oblikovni nabreklosti, praznem govoričenju.

Pogovorni jezik je bil sredstvo, ki je omogočalo ohranjati identiteto z istovetenjem z družino, lastno skupnostjo, z vrednotami, priznavanimi v nasprotju z vsiljenimi vrednotami, torej je omogočal tudi umik v zasebnost. Osebnostni vzorci, ki jih je oblikoval socializem in jih je gojila med drugimi tudi socrealistična književnost, so bili družbeno koristni junaki. Zaživeli so zaradi preoblikovanja makrostrukture, niso pa imeli svojega lastnega notranjega življenja in lastne zasebnosti. Taki ideali se niso mogli za stalno naseliti v družbeni zavesti, ker niso kazali, kako bi bilo mogoče združevati notranje življenje posameznika z blaginjo skupnosti.¹⁷ (Dyczewski 1995: 137.)

Po prelomu leta 1980, torej v letih pred vojnim stanjem, ko se je pojavila t. i. »prva Solidarnost«, je pogovorni jezik postal tudi orodje politične identifikacije novih sindikalističnih aktivistov ter povezovalni dejavnik inteligence in delavcev v odporu proti režimu stare oblasti, po letu 1989 pa nosilec novih političnih in družbenih vsebin, končno tudi ustvarjalec novih metafor za novo resničnost (»potegniti debelo črto« premiera Tadeusza Mazowieckiego ali »leva in desna noga« Lecha Wałęse).

Zakaj pogovornost in ne preprosto splošni jezik? Kot je zapisala Małgorzata Kita: »V družbeni zavesti se ta jezikovna različica povezuje s svobodo, neprisiljenostjo, naravnostjo, sproščenostjo. Uporaba kolokvializma v uradnem položaju ali v javni izjavi postavlja sporočevalca v območje, ki ga opredeljujejo pojmi »naravnost«, »preprostost«, »bližina« »enakovrednost« (Kita 1993: 39). Pogovornost je tudi, bi lahko dodali, jasen kod z močnim čustvenim nabojem, ki izrazito opredeljuje odnose med govorcem in odsekom resničnosti, ki jo določa.

Tu govorimo o pogovornosti kot o strategiji za pridobitev verodostojnosti nove oblasti ali novih aktivistov in družbenih predstavnikov – poslancev, strankarskih voditeljev. To je po svoje pozitivna vloga, ki jo je pogovorna različica odigrala med spreminjanjem družbene ureditve.

¹⁷ To nasprotje se kaže v najbrž najpomembnejšem romanu petdesetih let, *Naslednji za raj* Marka Hłaska, ki je brez dvoma najpomembnejši socrealistični roman, prikazuje namreč ta spor in kaže njegovo nerešljivost; *Naslednji za raj* napoveduje propad socrealizma in njegovih idealnih osebnosti. Značilno je, da socrealistična literatura ni ustvarila lastnega avtentičnega jezika, ki bi junaku dajal verodostojnost. Pogovorni jezik, ki se tu in tam pojavlja v dialogih, je v simboličnem nasprotju s knjižnim (beri: konvencionalnim) jezikom pripovedovanja.

Vendar ne smemo pozabiti, da je pogovornost tudi pomanjkanje kompetence pri prehajanju iz govornega pogovornega različka v drug ustrezen funkcijski različek v danem položaju, pogosto nezmožnost razumevanja abstraktnih stvari, poenostavljanje naših izjav v dejstva ter zanemarjanje razmerij, eksponent omejenega koda, ki preprečuje prehod v razviti kod, saj je sporočevalec omejen le na pogovorni različek. Razvoj pogovornosti se torej kaže tudi v tem, da velik del pripadnikov naše družbe danes ne zna sestaviti sklenjenega besedila, napisanega brez napak in nelogičnosti, ki kažejo na težave pri obvladovanju koherentnosti besedila. To niti ne velja le za neizobražene ljudi.¹⁸

Sklep

Po drugi svetovni vojni so torej na Poljskem nastale ugodne razmere za širjenje območja pogovornega jezika. Genezo procesa lahko opazujemo ne le v spremembah s političnim ozadjem, ko je oblast prevzel komunistični režim, nato pa jo po demokratičnih spremembah leta 1989 izgubil, ampak tudi v takih družbenih spremembah, kot je bilo uničenje celega družbenega razreda – tradicionalne inteligence – med vojno, in nastajanje nove inteligence, katere jezik je izhajal iz drugih jezikovnih zvrsti, ne iz knjižne; v spremembah običajev, ki so temeljile na stopnjujoči se egalitarizaciji družbe, izgubi kulturne enovitosti poljskega podeželja in zmagoslavju množične kulture po drugi svetovni vojni.

To je povzročilo spremembo celotnega, dotlej statično pojmovanega sestava jezikovnih zvrsti v okviru narodnega jezika, ki se kaže v (a) procesu izumiranja narečij (prevladujoče nasprotje splošni jezik – narečje), omejenih na raven sociolekta; (b) povečanju pomena govornega jezika in pojavu prevladujočega nasprotja govornega jezika (manjša stopnja gramatikalizacije) – pisani jezik (večja stopnja gramatikalizacije) zaradi razvoja elektronskih sredstev množičnih občil – radio in televizije, nazadnje pa interneta, (c) marginalizacija knjižnega jezika kot člena nasprotja knjižni jezik – narečja; (č) pojav prevladujočega in neostrega nasprotja splošni (normativni) jezik – pogovorni jezik.

Opažamo torej izrazito širjenje pogovornosti – tako njenega govornega – kar je razumljivo – kot pisanega različka. Pospešujejo ga: (a) sredstva množičnega obveščanja, (b) zabrisovanje slogovne enotnosti (funkcijskih) zvrsti, kot so: uradniški stil z izginjanjem izrazitega nasprotja med uradnostjo in neuradnostjo javnega življenja; (c) novi književni stil s spreminjanjem načela *mimesis*, z razvojem »non-fiction« literature in paraliterarnih vrst; (č) publicistični stil – z načelom avtentičnosti in verodostojnosti, ki pogovorno zvrst predstavlja kot naravno in spontano; (d) propagandni stil – zaradi sprememb znotraj političnega razreda, napredovanja proletarcev v vladajočo elito in kompromitacije novoreka – obveznega javnega različka iz obdobja realnega socializma, (e) vplivi reklame in drugih oblik

¹⁸ Vprašanju omejenega koda in t. i. funkcionalne nepismenosti je dve svoji pomembni jezikoslovni razpravi posvetila Aldona Skudrzykowa (1994, 2001); o tem piše tudi obširno monografijo.

prepričevalnega promocijskega jezika, ki za sporazumevanje z naslovnikom uporablja strategijo privzemanja pogovornosti; (f) in celo znanstveni stil – s pogumnejšo uporabo avtorskih izjav, zastranitev, anekdot, spremembo pozitivističnih scientističnih teženj in komercializacijo znanstvenih besedil, ki morajo bolj upoštevati bralca, kar se kaže v težnji po odpravljanju njegove hermetičnosti.

Ali so te težnje trajne? Prepričan sem, da bo morala dialektična narava zgodovinskih procesov prej ko slej pokazati nasprotno težnjo. Vprašanje »kdaj« pa puščam odprto.

*Prevedla Karmen Kenda-Jež (carmen@zrc-sazu.si)
in Niko Jež (nikolaj.jez@guest.arnes.si).*

Literatura

- Bajerowa, I., 1980: *Wpływ techniki na ewolucję języka polskiego*. Kraków.
- Bartmiński, J., 1991: Styl potoczny jako centrum systemu stylowego języka. *Poradnik Językowy* 1–2. 10–23.
- Bartmiński, J., 1992: Styl potoczny. J. Anusiewicz in F. Nieckula (ur.): *Język a kultura* 5. *Potoczność w języku i kulturze*. Wrocław. 37–54.
- Bartmiński, J., 2001: Styl potoczny. J. Bartmiński (ur.): *Współczesny język polski*. Lublin. 115–134.
- Bartol-Jarosińska, D., 1986: *Świadomość językowa robotników warszawskich*. Warszawa.
- Boksański, Z., Piotrowski, A. in Ziółkowski, M., 1977: *Socjologia języka*. Warszawa.
- Dyczewski L., 1995: *Kultura polska w procesie przemian*. Lublin.
- Gajda, S., 2001: Historia XX-wiecznej polszczyzny literackiej i jej odmian stylowych. S. Dubisz in S. Gajda (ur.): *Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju*. Warszawa. 175–197.
- Hałas, E., 2001: *Symbole w interakcji*. Warszawa.
- Jakobson, R., 1979: Pojęcie cech dystynktywnych w językoznawstwie. Wspomnienia i rozważania (prev. H. Kurkowska). H. Kurkowska in A. Weinsberg (ur.): *Językoznawstwo strukturalne. Wybór tekstów*. Warszawa.
- Jakobson, R., 1989: Znak i system języka. Głos w dyskusji (prev. Z. Florczak). H. Kurkowska in A. Weinsberg (ur.): *W poszukiwaniu istoty języka*. Warszawa. 141–149.
- Kita, M., 1993: Perswazyjne użycie języka potocznego w kontakcie ogólnym. A. Wilkoń in J. Warchala (ur.): *Z problemów współczesnego języka polskiego*. Katowice.
- Klemensiewicz, Z., 1953: *O różnych odmianach współczesnej polszczyzny*. Warszawa.

- Kucała, M., 1960: O słownictwie ludzi wyzbywających się gwary. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego* 19. 141–156.
- Lubaś, W., 1979a: *Spoleczne uwarunkowania współczesnej polszczyzny. Szkice socjolingwistyczne*. Kraków.
- Lubaś, W., 1979b: Socjolingwistyka jako metoda badawcza. *Socjolingwistyka* 2. 11–28.
- Lubaś, W., 1990: Kultura językowa Polaków. S. Dubisz (ur.): *Język – Kultura – Społeczeństwo. Wybór studiów i materiałów*. Warszawa. 8–16.
- Lubaś, W., 2000: *Rola słownictwa potocznego w polszczyźnie ostatniego dziesięciolecia*. J. Mazur (ur.): *Słownictwo współczesnej polszczyzny w okresie przemian*. Lublin. 59–68.
- Markowski, A., 1992: *Polszczyzna końca XX wieku*. Warszawa.
- Mayenowa, M. R. (ur.), 1956: *Pochodzenie polskiego języka literackiego*. Wrocław.
- Ożóg, K., 2001: *Polszczyzna przełomu XX i XXI wieku. Wybrane zagadnienia*. Rzeszów.
- Reichan, J., 1999: Gwary polskie w końcu XX wieku. W. Pisarek (ur.): *Polszczyzna 2000. Orodzie o stanie języka polskiego na przełomie tysiącleci*. Kraków. 274–278.
- Skudrzykowa, A., 1994: *Język (za)pisany*. Katowice.
- Skudrzykowa, A., 2001: Kontekst indywidualny wobec kontekstu funkcjonalnego – jeszcze o kompetencji interakcyjnej. G. Habrajska (ur.): *Język w komunikacji* 1. Łódź. 335–339.
- Skudrzykowa, A., Tambor, J., Urban, K. in Wolińska, O., 2001: *Gwara śląska – świadectwo kultury, narzędzie komunikacji*. Katowice.
- Urbańczyk, S., 1979: *Prace z dziejów języka Polskiego*. Wrocław.
- Warchała, J., 1991: *Dialog potoczny a tekst*. Katowice.
- Warchała, J., 2003: *Kategoria potoczności w języku*. Katowice.
- Węgier, J. in Homa, E., 1987: *Integracja językowa społeczeństwa na ziemiach zachodnich i północnych*. S. Urbańczyk (ur.): *Słowo piękne i prawdziwe, materiały z Kongresu Kultury Języka Polskiego 7 i 8 grudnia 1984 r.* Warszawa. 68–83.
- Wilkoń, A., 1987: *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*. Katowice.